

*Березовський А. А.,
к.ю.н., доцент, директор Інституту
національного та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: НЕОБХІДНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ ТА УЗГОДЖЕННЯ

Анотація. В статті аналізується проблема узгодженості концептуальних засад кримінального законодавства України. Запропоновано закріпити в КК України центральні концепти кримінально-правового впливу, узгодити їх.

Ключові слова: концепти кримінального права, кримінально-правовий вплив, покарання, загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування.

Постановка проблеми. Однією з найстародавніших соціальних практик стосовно злочинів, яка здавна і повсюди використовувалася на всіх історичних шаблонах розвитку цивілізації, є застосування каральних засобів [1, 527]. Каральна ж діяльність держави, за словами М. С. Таганцева, реалізується через систему покарань [2, 26-27].

Призначення покарання згідно з правовими установленнями, на думку Нілса Крісті, означає завдання болю і передбачене саме для цього — це основний зміст покарання [3, 19]. Цей зміст, незважаючи на певну ідеологізацію та ідеалізацію покарання за різних історичних періодів, і сьогодні притаманний покаранню. В концептуальному плані покарання в Україні відіграє роль одного з головних мотивують факторів, існування та застосування якого переслідує певні цілі — кару і виправлення засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Разом із цим, паралельно з представленим підходом в реагуванні на злочинність, досить давно існують і пропагандуються ідеї некарального впливу. Зокрема, кримінальне законодавство України містить норми і інститути, реалізація яких не завжди (або не в повній мірі) характеризується застосуванням кари. Наприклад, інститути звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування. Слід зазначити, що в КК України не вказується на мету застосування цих інститутів.

Актуальною посилкою у зв'язку з наведеним є положення, закріплене у ст. 1 КК України, яким визначено завдання кримінального законодавства та заходи з його реалізації, а саме: для здійснення

передбаченого завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Тобто, згідно зі змістом ч. 2 ст. 1 КК України, коло заходів, спрямованих на здійснення завдання кримінального законодавства, є чітко окресленим і в частині реакції на злочин і, відповідно, злочинність, зводиться виключно до покарання, що входить в протиріччя з іншими концептами, які хоча й формально не визначені, але містяться в КК України.

На тлі наведених міркувань неминуче постає питання визначення концептуальних засад, що складають фундамент сучасного кримінально-правового впливу на злочинність в Україні.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Висвітленню проблем, пов'язаних з визначенням окремих концептів кримінально-правового впливу на злочинність присвятили свої праці такі вчені: З. А. Астеміров, Ю. В. Баулін, К. К. Вавілов, Г. Б. Віттенберг, І. М. Даньшин, О. М. Джу́жа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, С. Г. Келіна, О. М. Костенко, М. М. Кропачьов, В. В. Скибицький, В. О. Меркулова, Н. А. Мирошніченко, П. П. Михайленко, В. І. Шаку́н, В. О. Туляков та ін. Разом з цим, проблема визначення та узгодження в чинному кримінальному законодавстві України концептів кримінального права потребує комплексного поглибленого дослідження.

Отже, **метою** даної статті є вироблення пропозицій з узгодження певних концептів кримінально-правового впливу на злочинність в чинному кримінальному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне законодавство, як відомо, засноване на певних ідеях, які, у свою чергу, знаходять реалізацію в нормах кримінального кодексу. Як вже зазначалось, у ст. 1 КК України визначено завдання кримінального законодавства та заходи з його реалізації. Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 1 КК України, всі кримінально-правові засоби і в теоретичній, і в практичній площинах мають розглядатися в контексті завдання кримінального законодавства та передбачених законом заходів з їх реалізації, тобто покарання.

КК Російської Федерації узгоджує в собі більш логічно існування завдань кримінального законодавства та заходів їх реалізації. Так, у ст. 2 «Завдання Кримінального кодексу Російської Федерації» глави 1 «Завдання та принципи Кримінального кодексу Російської Федерації» перелічено завдання кримінального законодавства і визначено, що, окрім покарання, є й інші заходи кримінально-правового характеру за вчинення злочинів [4, 3-4, 35-36].

Аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн дозволяє зробити висновок про те, що в кримінальних кодексах різних країн дещо по-різному визначаються та реалізуються концепти кримінального права, що обумовлено, очевидно, особливостями державно-правового генезису, належністю до певних правових сімей, традиціями тощо.

Б. Т. Раггільдяєв, розмірковуючи над актуальністю законодавчого закріплення завдань кримінального законодавства, зазначає: «Без встановлення завдань кримінального права неможливо сформулювати ефективну правотворчу та правозастосовну політику у сфері кримінального права» [5, 4]. Враховуючи, що Україна має спільний правогенез із державами колишнього СРСР і це прямо стосується кримінального законодавства, думається, що кримінальне законодавство України повинно містити завдання та засоби їх реалізації — як це і має місце у КК України тепер.

Перелік засобів, завдяки яким має вирішуватися завдання кримінального законодавства України, на даний момент в концептуальному плані є не об'єктивно обмеженим. Реальні соціальні відносини та їх правове унормування є значно складнішими за концепт реагування на злочинність, закріплений у ч. 2 ст. 1 КК України. В даному випадку мова йде, зокрема, про концептуальні засади інститутів звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування — загальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування.

Аналіз наукової літератури з проблеми свідчить про певну дискусійність теоретичних розробок у сфері визначення загальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування, що вказує на складність порушеної проблеми.

Більше того, в науці існують твердження про відсутність у потребі визначення загальних юридичних підстав існування інституту звільнення від кримінальної відповідальності в сучасному праві через фактично умовний їх характер і відсутність вирішення прагматичних завдань [6, 71] тощо. Це ж стосується певною мірою і визначення підстав звільнення від кримінального покарання та його відбування.

Здається, що вчені та практичні працівники, які є прибічниками позиції про відсутність необхідності визначення підстав загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, упускають з поля зору той факт, що загальні види звільнення від кримінальної відповідальності у сукупності утворюють інститут кримінального права [7, 282]. Цей інститут є елементом системи кримінального законодавства України і його структура наділена ознаками системи: центральною ідеєю, взаємопов'язаними елементами тощо. Відмова від виділення та дослідження в теорії кримінального права загальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності, думається, може згубно позначитися на узгодженості концептів, закладених в основу кримінального законодавства, кримінально-правового впливу. Це напряму стосується і загальних підстав звільнення від кримінального покарання та його відбування.

Труднощі в однозначному вирішенні проблеми підстав загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування, як уявляється, пов'язані також і з неоднозначністю уявлень про підстави та умови (передумови) звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування, про розмежування власне цих підстав; складністю семантичного змісту поняття «підстава» [8, 168] тощо, що значним чином ускладнює однозначне вирішення проблеми.

Узагальнений аналіз підстав звільнення від кримінальної відповідальності вперше, за словами В. В. Скибицького, дав Г. Б. Віттенберг [9, 45].

Г. Б. Віттенберг, аналізуючи питання звільнення від кримінальної відповідальності і покарання із застосуванням заходів громадського впливу, параграф третій третьої глави монографії присвятив дослідженню правових підстав і загальних передумов звільнення від кримінальної відповідальності і покарання із застосуванням заходів громадського впливу, де, зокрема, зазначає: «Подібно до того, як підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою діяння, що містить склад злочину, підставою застосування тієї чи іншої форми звільнення від кримінальної відповідальності і покарання завжди служить вся та сукупність передумов (обставин), які законом визначені для відповідної форми звільнення» [10, 163]. Стосовно інституту звільнення від кримінальної відповідальності і покарання із застосуванням заходів громадського впливу (кримінально-правовий аспект) ними є, по-перше, можливість виправлення винного без застосування кримінального покарання, за допомогою одних лише заходів громадського впливу, по-друге, невелика суспільна небезпечність вчиненого діяння, і, по-третє, невелика суспільна небезпечність винної особи [10, 166].

Наведена позиція багато у чому аналогічна баченню проблеми К. К. Вавіловим, який також схилився до думки про те, що підставами звільнення від кримінальної відповідальності є невелика суспільна небезпечність особи і вчиненого діяння [11, 10-13].

До числа перших науковців, хто здійснив ґрунтовне дослідження підстав загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності у вітчизняній науці, належить С. Г. Келіна. Розглядаючи теоретичні питання звільнення від кримінальної відповідальності, вчена вказувала на те, що кримінальне законодавство допускає звільнення від кримінальної відповідальності за наявності двох підстав: невеликої суспільної небезпечності вчиненого злочину і відсутності, або невисокого ступеня суспільної небезпечності особистості винного, який внаслідок цього або взагалі не потребує виправлення, або може бути виправлений без застосування покарання [12, 19, 49] (аналогічний висновок про загальні підстави звільнення робив Т. Т. Дубінін [13, 80, 83]).

Як зауважує А. В. Єндольцева, різні види звільнення від кримінальної відповідальності не містили єдиної та загальної підстави для них, але аналіз положень КК РСФСР дозволяв визначити таку підставу — це невисокий ступінь суспільної небезпечності злочину в сукупності з невисоким ступенем небезпечності особистості винного [14, 22]. Як впливає із викладеного, позиція А. В. Єндольцевої є аналогічною позиції С. Г. Келіної із зазначеного питання, думається, обидві тези є раціональними та такими, що засновані на аналізі радянського та частково пострадянського кримінального законодавства ХХ ст.

Близькою до досліджених є позиція В. В. Скибицького, який зазначав, що основною вимогою закону при звільненні від кримінальної відповідальності і покарання є невеликий ступінь суспільної небезпечності особи, що звільняється, і можливість виправлення або перевиховання її без ізоляції від суспільства, без повного або часткового відбування кримінального покарання [9, 48]. Погоджуючись в цілому з С. Г. Келіною, В. В. Скибицький, разом із цим, наголошує на певній недостатності визначених нею підстав звільнення. На його думку, коло наведених факторів є неповним, не включає досягнення цілей покарання і виконання завдань кримінального законодавства [9, 49].

Таким чином, виходячи із здійсненого аналізу, можна зробити **висновок** про те, що, по-перше, підстави загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування необхідно диференціювати, і, по-друге, ними в залежності від приналежності до певного інституту

звільнення є невисокий ступінь суспільної небезпечності злочину (найбільш іманентно інституту звільнення від кримінальної відповідальності) в сукупності з невисоким ступенем небезпечності особистості винного, а також можливість виправлення злочинця без повного або часткового (подальшого) відбування покарання.

В зв'язку з цим, вважаємо за необхідне відобразити зазначену позицію в чинному кримінальному законодавстві України: узгодити концептуальні засади кримінально-правового впливу в частині визначення реакції на злочин не виключно покаранням, а й іншими заходами, та підкорити їх загальній меті.

На підставі викладеного, **напрями подальших розробок** вбачаємо в дослідженні та обґрунтуванні загальних концептів кримінально-правового впливу та їх закріпленні в чинному кримінальному законодавстві України.

Література:

1. Бачинин В. А. Философия права и преступления / В. А. Бачинин. — Х. : Фолио, 1999. — 607 с.
2. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая : в 2 т. / Н. С. Таганцев. — Тула : Автограф, 2001. — Т. 1. — 800 с.
3. Кристи Н. Пределы наказания : пер. с англ. / Н. Кристи // Под ред. А. М. Яковлева. — М. : Прогресс, 1985. — 176 с.
4. Уголовный кодекс Российской Федерации. — М. : ИНФРА-М, 2005. — 188 с.
5. Разгильдиев Б. Т. Задачи уголовного права Российской Федерации и их реализация / Б. Т. Разгильдиев. — Саратов : изд-во Саратов. ун-та, 1993. — 226 с.
6. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю. В. Баулін. — К. : Атіка, 2004. — 296 с.
7. Уголовное право Российской Федерации: Общая часть : учебник / под ред. проф. Л. В. Иногамовой-Хегай. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : ИНФРА-М, 2005. — 347 с.
8. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. — К. : Атіка, 1999. — 418 с.
9. Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания / В. В. Скибицкий. — К. : Наукова думка, 1987. — 184 с.
10. Виттенберг Г. Б. Вопросы освобождения от уголовной ответственности и наказания с применением мер общественного воздействия / Г. Б. Виттенберг. — Ч. 1. — Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та им. А. А. Жданова, 1971. — 223 с.
11. Вавилов К. К. Основания освобождения от уголовной ответственности по советскому праву : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ленингр. гос. ун-т. — Л., 1964. — 20 с.
12. Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / С. Г. Келина. — М. : Наука, 1974. — 232 с.
13. Дубинин Т. Т. Состав освобождения от уголовной ответственности / Т. Т. Келина // Советское государство и право. — 1984. — № 1. — С. 79-83.
14. Єндольцева А. В. Інститут освобождения от уголовной ответственности: проблемы и пути их решения / А. В. Єндольцева. — М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2004. — 231 с.

Березовский А. А. Концептуальные основы уголовного права: необходимость определения и согласования

Аннотация. В статье анализируется проблема несогласованности концептуальных основ уголовного законодательства Украины. Сделано предложения о закреплении в УК Украины центральных концептов уголовно-правового воздействия, а также о необходимости их согласования.

Ключевые слова: концепты уголовного права, уголовно-правовое влияние, наказание, общие виды освобождения от уголовной ответственности, наказание и его отбывание.

Berezovskiy A. A. Conceptual bases of criminal law: necessity of determination and concordance

Summary. The problem of inconsistency of conceptual bases of criminal statute of Ukraine is analysed in the article. Suggestions are done about fixing in KK of Ukraine of central konceptov of criminal-law influence, and also about the necessity of their concordance.

Key words: koncepty of criminal law, criminal-law influence, punishment, general views of release from criminal responsibility, punishment and his servings.